

Ryszard Nowicki

Fragment biblioteki rodowej i ordynackiej Skórzewskich w Bibliotece Raczyńskich

Biblioteka 8 (17), 49-62

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

FRAGMENT BIBLIOTEKI RODOWEJ I ORDYNAKIEJ SKÓRZEWSKICH W BIBLIOTECE RACZYŃSKICH

Ziemiańskie biblioteki rodowe i ordynackie należą już do przeszłości. II wojna światowa i okres po jej zakończeniu spowodował dotkliwe straty w ich zasobach. Wiele z nich zostało bezpowrotnie zniszczonych lub rozgrabionych, inne przetrwały tylko we fragmentach. O ich rzeczywistej wartości trudno dziś orzec, z uwagi na niedostatek materiałów źródłowych. Antykwariusz poznański i bibliofil Marian Swinarski, który znał wielu ziemian i ich siedziby, po latach wspominał: „A zbiory ich tak skrętnie gromadzone uległy, tak jak i moje własne, w przeważającej części rozproszeniu i zagładzie z wielką stratą dla kultury polskiej”¹.

W bibliotekach tych, gromadzonych przez kilka pokoleń znaleźć można było niekiedy unikalne druki, wartościowe rękopisy, rzadkie czasopisma, efektowne albumy. Ich tematyka była zróżnicowana, często odzwierciedlała osobiste zainteresowania kolejnych właścicieli.

Właścicielem dwóch pokaznych bibliotek, rodowej i ordynackiej, był Zygmunt hr. Skórzewski. Ostatni czwarty ordynat na Radomicach-Czerniejewie oraz spadkobierca dóbr łabiszyńskich był synem tragicznie zmarłego w 1912 r. Witolda i Marii z księżąt Radziwiłłów Skórzewskiej². Pół roku po śmierci ojca zmarł bezpotomnie jego stryj, trzeci ordynat na Radomicach-Czerniejewie, Włodzimierz³, po którym otrzymał majątek.

Bibliotekę rodową w lubostrońskim pałacu założył na początku XIX w. fundator rezydencji Fryderyk Skórzewski, z linii generałkiej na Łabiszynie⁴. Na-

¹ M. Swinarski, *Kolekcjonerzy i bibliofile. Wspomnienia antykwariusza i bibliofila*, Poznań 1955/56, Biblioteka Raczyńskich Poznań (dalej cyt. BR), rps 2022, k. 1(a).

² Szerzej na temat Skórzewskich zob. R. Nowicki, *Skórzewscy. Właściciele dóbr łabiszyńskich. Rola w życiu społeczno-politycznym wielkopolskiego ziemiaństwa*, Toruń 2002.

³ Krótko po śmierci Włodzimierza Skórzewskiego we „Wsi Ilustrowanej” ukazał się artykuł, w którym zamieszczono fotografie biblioteki czerniejewskiej. Zdjęcie pochodziło ze zbiorów Marii księżnej Ogińskiej ze Skórzewskich, siostry III ordynata; *Czerniejew*, „Wieś Ilustrowana”, 1913 nr 10, s. 29.

⁴ Zob. R. Nowicki, *Kolekcja lubostrońska, w: W służbie książki. Praca zbiorowa pod redakcją Zdzisława Kropidłowskiego ofiarowana profesorowi doktorowi habilitowanemu Franciszkowi Bonawenturze Mincerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Bydgoszcz 2002, s. 85 i n.

stępnie dobra łabiszyńskie odziedziczył jego syn Arnold, a później wnuk Leon, który zasób księgozbioru znacznie powiększył. Po jego bezpotomnym zejściu w 1903 r., na mocy testamentu, dobra przeszły na dalekiego krewnego z linii podkomorskiej Witolda Skórzewskiego, młodszego brata Włodzimierza.

Początek bibliotece czerniejewskiej dała kolekcja rodowa Lipskich, która na mocy ustanowionego w 1855 r. fideikomisu⁵ stała się biblioteką ordynacką. Ordynację założył Rajmund Skórzewski⁶ z żoną Marią. W sporządzonym układzie fideikomisowym zapisano: „Bibliotekę w Zamku Czerniejewskim się znajdującą, jako też wszelkie inwentarze tak w bydłe jako też i w sprzętach rolniczych i gospodarczych na dobrach ordynacyjnych się znajdujące do prowadzenia gospodarstwa potrzebne a przy taxie landszaftowej już uwzględnione, dalej zbiór obrazów, meble, sprzęta pałacowe, klejnoty, kosztowności w złocie, srebra i szkła tudzież białinę stołową. Co się tyczy wszystkich pod N° IV oznaczonych przedmiotów obowiązuje się spis dać sporządzić i czasu swego do Akt dołączyć”⁷.

Zgodnie z postanowieniem sporządzono trzy dodatki do Aktu ordynaryjnego Hrabiów Skórzewskich z dnia 22 sierpnia 1855 r.⁸ Obejmują one spis wspomnianych dzieł sztuki, mebli, kosztowności, białiny stołowej, inwenta-

⁵ Pojęcie z zakresu prawa rzymskiego (rzecz w dobrej wierze powierzona). W okresie nas interesującym oznaczało rodzaj powiernictwa, w którym majątek nieruchomości przechodzi na najstarszego spadkobiercę i nie można go ani sprzedać, ani podzielić.

⁶ Rajmund Skórzewski przejawiał zainteresowania bibliofilskie. M.in. w swoich *Notatkach*, pochodzących z ok. 1811 r., zamieścił opis Biblioteki Akademii w Wilnie z uwzględnieniem malowideł Franciszka Smuglewicza – *Notatki o Litwie i Wilnie Rajmunda Skórzewskiego*, BR, rps 612/a–j, k. 163 i n.; w innym rękopisie odnotował Bibliotekę w Petersburgu – *Różne adnotacje względnie użytecznym czynione od roku 1810. Notatnik Rajmunda Skórzewskiego*, BR, rps 619, k. 56; wspominał warszawską bibliotekę braci Załuskich, *ibid.*, k. 59. Dokonywał wypisów z gazet, np. „Dziennika Wileńskiego”, BR, rps 2675, k. 69–70. Po Rajmundzie Skórzewskim II ordynatem na Radomicach-Czerniejewie został jego syn Zygmunt. W „Tygodniku Ilustrowanym” w 1861 r. zanotowano: „Uprzejmość młodego ordynata dozwoliła nam tu poznać bardzo wiele godnych widzenia rzeczy, których nie powstydzilyby się nawet zagraniczne muzea, a to dopiero zaczątek w rękę drugiego pokolenia. Piękne popiersie z białego marmuru Napoleona I cesarza, dłuta Canovy, wazon na podstawie z takiegoż materiału, naśladowany ze wzoru greckiego, olejne obrazy pędzla Pawła Werończyka, Dürera, Holbeinów i kilku jeszcze mistrzów szkoły staroniemieckiej, starożytności słowiańskie i polskie, pochodzące z wykopalisk i biblioteka bogata w niektóre rzadkości bibliograficzne, jak oto: rękopis Długosza, biblię braci polskich (radziwiłłowską), autografy Kopernika, Kanta itp. mogą zachęcić wędrowców z dalekich nawet stron, W. Chot[omski], *Czerniejewo*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1861 nr 86, s. 185.

⁷ Archiwum Państwowe Poznań, *Akta majątkowe i rodzinne Skórzewskich – Czerniejewo* (dalej cyt. APP-Cz), *Układ fideikomisowy w Czerniejewie 1855*, rps 2095, § 1 IV, k. 6–7.

⁸ APP-Cz, *Wykaz dzieł sztuki, mebli itp. w Czerniejewie sporządzony w związku z utworzeniem fideikomisu*, rps 2094.

rza żywego i martwego⁹. Wśród wymienionych brakuje dodatku obejmującego dzieła znajdujące się w bibliotece¹⁰. Jedynie w wykazie mebli odnotowano szafy do książek: sześć dębowych wartości 90 talarów¹¹ i sześć mahoniowych, wycenionych na 36 talarów¹². W dokumencie zaznaczono: „Pałac i w nim znajdujące się meble, biblioteka i do tegoż należący ogród winien także każdy Ordynat w dobrym utrzymywać porządku...”¹³.

Z podobną myślą utworzenia fidekomisu nosił się Arnold Skórzewski. W układzie spadkowym zawartym pomiędzy Arnoldem i jego żoną w 1860 r. zapisał dobra łabiszyńskie z kompletnie wyposażonym pałacem w Lubostroniu synowi Leonowi¹⁴. Arnold Skórzewski, wzorem swoich krewnych z Czerniejewa, zamierzał utworzyć dwie ordynacje¹⁵. Zapewne w grę wchodziły dobra łabiszyńskie oraz wniesione w wianie przez żonę, Melanię ze Skórzewskich, raskowskie. W układzie zobowiązał ustanowionych opiekunów swoich dzieci, na wypadek gdyby życia mu nie starczyło, do realizacji tego zamysłu. Jednak do powstania ordynacji nie doszło.

Biblioteki rodowe mogły – choć nie było to regułą – po śmierci swego właściciela, ulegać podziałowi. W przypadku bibliotek ordynackich stosowny zapis zabezpieczał przed możliwością rozproszenia zbioru – tak też postąpiono w przypadku Czerniejewa. Biblioteka w Lubostroniu, należąca do pierwszej grupy, nie była dzielona pomiędzy spadkobierców na przestrzeni dziesięcioleci. Całość przechowywanych zbiorów po krewnych przypadła w końcu Zygmuntovi Skórzewskiemu. Pod koniec lat dwudziestych XX w. księgozbiór lubostroński liczył ok. 20 000¹⁶ (w tym ok. 30 inkunabułów), a czerniejewski ok. 50 000 tomów¹⁷ (w tym ok. 50 inkunabułów)¹⁸.

⁹ Do osobliwości można zaliczyć łaskę należącą do króla pruskiego Fryderyka Wielkiego czy okazały fotel, na którym miał siedzieć Napoleon, APP-Cz, rps 2094, k. 5 poz. 16 i k. 7 poz. 10.

¹⁰ Nie udało się odszukać dodatku zawierającego spis pozycji przechowywanych w bibliotece czerniejewskiej. Być może w ogóle go nie sporządzono. Za tym przemawiała by ogromna ilość pozycji, którą należało uwzględnić. Pomógł by w tym katalog. Czy istniał? Przypuszczam, że nie. Ignacy Polkowski, który skatalogował część księgozbioru, przybył do Czerniejewa i rozpoczął swoją pracę kilkanaście lat po ustanowionej ordynacji.

¹¹ APP-Cz, *Wykaz...*, *op. cit.*, rps 2094, k. 7 poz. 15.

¹² *Ibid.*, k. 8, poz. 24.

¹³ APP-Cz, *Układ...*, *op. cit.*, rps 2095, § 14, k. 35.

¹⁴ Archiwum Państwowe Poznań, *Akta majątkowe i rodzinne Skórzewskich – Lubostroń, Układ spadkowy między Arnoldem a jego żoną Antonią Melanią Skórzewską 1860*, rps 71, § 12.

¹⁵ *Ibid.*, § 17.

¹⁶ B. Szulc-Golska, *Wielkopolskie biblioteki prywatne*, w: *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, pod. red. S. Wierczyńskiego, Poznań 1929, s. 250.

¹⁷ *Ibid.*, s. 239.

¹⁸ Wg Edwarda Chwalewika księgozbiór czerniejewski obejmował ok. 20 000 tomów, w tym ok. 400 inkunabułów – E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. I, Warszawa 1926, s. 56.

Pasję IV ordynata w sposób następujący scharakteryzował Marian Swinarski: „Był właścicielem majątności Czarniejewo i wielu innych majątków. Posiadał wspaniałą kolekcję obrazów słynnych malarzy polskich i obcych w tym pewną ilość ze starej szkoły, a wśród nich i oryginał Łukasza Cranacha. Lubił dzieła sztuki i znał się [na nich] wyśmienicie, raz po raz odwiedzał nas w antykwaracie „Mars” zakupując różne cenne obiekty. I księgozbiór miał wspaniały liczący dziesiątki tysięcy tomów, między nimi rzadkie inkunabuły i setki starodruków jak również i ciekawe rękopisy pergaminowe, autografy, poważny zbiór miedziorytów itd. Niestety i ta kolekcja, wraz [z] całym księgozbiorem, podzieliła los innych zbiorów, uległa rozproszeniu¹⁹”.

Niewielka część dawnego księgozbioru lubostrońskiego i czarniejewskiego zachowała się w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, z którą w okresie międzywojennym, Zygmunt Skórzewski utrzymywał kontakty. Przekazał do niej swój depozyt w latach 1932–1938. Nie udało się odszukać materiałów, które by wyjaśniały dlaczego hrabia dokonał takiego wyboru. Przypuszczam, że powodów mogło być kilka: pamięć o założycielu biblioteki fundacyjnej, patriotycie doby rozbiorów, Edwardzie Raczyńskim; prestiż, jakim cieszyła się biblioteka w Wielkopolsce; przykład innych ziemian, którzy tutaj ustanawiali własne depozyty; obchody setnej rocznicy powstania biblioteki, nagłaśniane w prasie²⁰; chęć udostępnienia prywatnych zbiorów szerokiej publiczności; tradycje rodzinne związane z Poznaniem i inne.

Poszukiwania bezpośrednich związków Zygmunta Skórzewskiego z Biblioteką Raczyńskich, wobec ogromnych zniszczeń archiwaliów podczas drugiej

¹⁹ M. Swinarski, *op. cit.*, k. 39.

Antykwarjat „Mars” w Poznaniu chętnie odwiedzali wielkopolscy ziemianie. Wśród nich był szwagier Zygmunta Skórzewskiego, wojewoda poznański Adolf Bniński, właściciel majątności Gułtowy, który 27 stycznia 1914 r. wziął w Łabiszynie ślub z Marią Skórzewską. Poszukiwał obrazów uznanych polskich artystów. Do pałacu w Gułtowach, leżącego niedaleko Czarniejewa, zakupił w antykwaracie kilkadziesiąt obrazów, m.in. większych rozmiarów autoportret Jacka Malczewskiego w zbroi. Gromadził zabytkowe srebrne przedmioty, porcelanowe miniatury, pasy słuckie, białą broń i inne, *ibid.*, k. 28(a).

Młodsze go brata IV ordynata, Karola Skórzewskiego, adoptowała ciotka księżna Maria ze Skórzewskich Ogińska. Ofiarowała mu majątek Rogów z pałacem, w którym znajdowała się biblioteka. Janina z Puttkamerów Żółtowska zanotowała, iż Karol Skórzewski znał się na genealogii i czytał Louisa St. Simona - Janina z Puttkamerów Żółtowska, *Dziennik. Fragmenty wielkopolskie 1919–1939*, Poznań 2003, s. 132.

²⁰ Informacje i artykuły o jubileuszu Biblioteki Raczyńskich zamieścił m.in.: „Kurier Poznański” 1929 nr 245, nr 247; „Tęcza” 1929 nr 22, „Dziennik Poznański” 1929 nr 123, „Prawda” 1929 nr 130, „Nowy Kurier” 1929 nr 125, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929 nr 148.

wojny światowej, okazało się zadaniem niełatwym²¹. Zachowany w Bibliotece Raczyńskich spis ofiarodawców wykazuje ogromne luki²². Pierwsze adnotacje pochodzą z roku 1829. Następne z 1910 r., lat dwudziestych i początku trzydziestych. Poczynając od momentu założenia Biblioteki Raczyńskich, wbrew statutom, spis ofiarodawców nie był przez bibliotekarzy kontynuowany²³, stąd brak nazwiska ordynata w Księdze adresowej osób i instytucji współpracujących z Biblioteką Raczyńskich²⁴. Darczyńców i przekazywane przez nich materiały odnotowywano w katalogach akcesyjnych, które nie zachowały się do naszych czasów²⁵. Informacje o depozytach prawdopodobnie spłonęły w 1945 r. podczas pożaru biblioteki.

Pewne efekty przyniosła kwerenda w przechowywanych w poznańskim Archiwum Państwowym Sprawozdaniach Zarządu Miasta Poznania z okresu międzywojennego. Z zachowanych dokumentów wynika, iż od kwietnia 1932 r. Zygmunt Skórzewski przekazywał Bibliotece Raczyńskich w formie depozytu część swoich księgozbiorów z Czarniejewa i Lubostronia. Do końca roku sprawozdawczego Zarządu Miasta Poznania (tj. do 31 marca 1933 r.) biblioteka otrzymała od ordynata 5129 dzieł w 6041 tomach i 231 czasopism, składających się z 877 tomów i 1310 luźnych zeszytów. W depozycie tym było 311 druków polskich w 330 tomach i 20 zeszytów czasopism sprzed 1800 r. Druki obce sprzed 1800 r. obejmowały 1112 dzieł w 1432 tomach, 23 tomy czasopism i 26 zeszytów. Pozostałą część stanowiły druki z okresu od 1801 r. Ponadto depozyt ten składa się z kilkunastu rękopisów, w tym poezji Jana Smolika²⁶. W roku sprawozdawczym 1932/33 skatalogowano

²¹ W Bibliotece Narodowej w Warszawie przechowywany jest list Zygmunta Skórzewskiego z 25 III 1936 r. do dyrektora Biblioteki Raczyńskich Andrzeja Wojtkowskiego, w którym autor pisząc o rękopisie Stefana Garczyńskiego i autografie Adama Mickiewicza wspominał swój depozyt. Zob. treść listu- R. Nowicki, *Kolekcja...*, *op. cit.*, s. 96. Jest to jak dotąd jedyne odszukane pismo ordynata, zawierające wzmiankę o depozycie.

²² *Ein Folioband mit der Aufschrift: Spis darowanych bibliotece księzek*, BR, rps 359.

²³ Por. uwaga Antoniego Bederskiego (13 I 1848–29 III 1930), dyrektora Biblioteki Raczyńskich w latach 1919–1928, wpisana 12 I 1922 r., *ibid.*, k. 12.

²⁴ *Księga adresowa osób i instytucji współpracujących z Biblioteką Raczyńskich* (ok. 1928 r.), BR rps 2424.

²⁵ Drukiem w 1932 r. ukazał się *Katalog Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu 1885–1931*, t. I. Odnotowano w nim rps Kazimierza Skórzewskiego *Śladem dawnych Greków*, dar Zofii Zakrzewskiej, *ibid.*, poz. 485. Kolejne tomy *Katalogu* nie zostały wydane.

²⁶ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3607, k. 22 (*Sprawozdanie Zarządu Miasta Poznania 1932/1933*); rps 3608, k. 38 (*Materiały do Sprawozdania Zarządu st. m. Poznania 1932/33*). Dorota Gołębiewska w informatorze dot. starodruków przechowywanych w Bibliotece Raczyńskich wspominała o części tego depozytu. Podaje, że wpłynął on do końca 1932 r. – Stare druki w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu. Informator, oprac. D. Gołębiewska, Poznań 1998, s. 10.

1257 dzieł przekazanych przez hrabiego²⁷. Na dzień 31 marca 1934 r. depozyt Zygmunta Skórzewskiego obejmował 5445 dzieł. W roku sprawozdawczym 1933/34 skatalogowano dalszych 1800 pozycji. Za katalogowanie i wypisywanie rewersów depozytowych ordynata odpowiadał Antoni Wolski²⁸.

Rok później, 31 marca 1935 r., depozyt ordynata wzrósł o kolejnych 401 dzieł w 770 tomach i zeszytach. Liczył 5 908 dzieł w 10 703 tomach i zeszytach. Z depozytu tego skatalogowano w ciągu roku dalszych 1800 pozycji²⁹.

Katalogowanie depozytu czerniejewskiego i lubostrońskiego Zygmunta Skórzewskiego zakończono w marcu 1936 r.³⁰ Dyrektor Biblioteki Raczyńskich Andrzej Wojtkowski³¹ skontrolował karty katalogowe wszystkich pozycji przekazanych przez hrabiego³².

W roku sprawozdawczym 1937/38 depozyt ordynata na Radomicach-Czerniejewie powiększył się o 95 druków³³ oraz trzy rękopisy: *Auseinandersetzung Rezess von Ugoda Kreis Kroben*; *Regiments Abrechnung*; *Raport miesięczny od dywizji*³⁴. Pierwszy z rękopisów dotyczył uwłaszczenia włościan w Wielkopolsce. Kolejny stanowił kopię etatu pułku, podpisanego w Warszawie 30 listopada 1700 r. przez króla Augusta II, a ostatni był formularzem dotyczącym wojsk Rzeczypospolitej Polskiej, opatrzonym podpisem wojewody nowogrodzkiego Józefa Niesiołowskiego. Depozyt Skórzewskiego, choć znaczny, nie był jedynym, o który wzbogaciła się Biblioteka Raczyńskich w tym czasie, oprócz niego zasoby biblioteki powiększyły się o depozyty Biblioteki Radzieckiej w Poznaniu, Biblioteki Sportowej Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego, Towarzystwa Przemysłowego, Towarzystwa Przyjaciółek Wzajemnego Pouczania i Opieki nad Dziećmi „Warta”, Tadeusza Jackowskiego, Adama Logi, Wacława Swinarskiego, Napoleona Zakrzewskiego i inne.

Wszystkie depozyty liczyły na koniec marca 1934 r. 12 202 tomy i 4 120 zeszytów czasopism. Razem z depozytami biblioteka liczyła w tym czasie 124 852 tomy i 4 120 luźnych zeszytów czasopism oraz ponad 1 000 rękopisów³⁵. Rok

²⁷ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3607, k. 20.

²⁸ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3610, k. 42–43.

Antoni Wolski pracował w Dziale Katalogów Biblioteki Raczyńskich od 1 IV 1932 r. do września 1939 r. jako siła pomocnicza.

²⁹ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3611, k. 26–27; APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3612, k. 30.

³⁰ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3613, k. 24.

³¹ Autor wydanej w 1929 r. w Poznaniu pracy *Edward Raczyński i jego dzieło*.

³² APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3613, k. 25.

³³ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3617, k. 8.

³⁴ *Ibid.*, k. 9.

³⁵ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3609, k. 23. 31 marca 1934 r. biblioteka liczyła bez depozytów 11 2650 tomów, *ibid.*, k. 21.

później, 31 marca 1935 r., depozyty obejmowały 12 972 tomy i 4 120 zeszytów oraz ok. 1100 rękopisów³⁶. Ogółem depozyty liczyły 31 marca 1938 r. 13 067 tomów i 4 120 zeszytów czasopism. W sumie księgozbiór Biblioteki Raczyńskich obejmował wtedy 160 224 tomy, 4 120 zeszytów i ok. 1 350 rękopisów³⁷.

Niestety, z przekazanych wówczas przez ordynata obiektów niewiele pozostało do naszych dni. Część spłonęła w wielkim pożarze placówki z roku 1945, jakaś część depozytu mogła przetrwać w Obrzycku, dokąd dwa lata wcześniej wywiózł rękopisy Józef Aleksander Raczyński. Należy również uwzględnić fakt, iż część księgozbioru lubostrońskiego i czerniejewskiego została przewieziona przez Niemców w okresie okupacji hitlerowskiej do Poznania, a następnie złożona w kościele św. Michała przy ul. Stolarskiej. Zgromadzono tam książki zrabowane także z innych polskich majątków i bibliotek, niewykluczone, że trafiły one ponownie do zbiorów Biblioteki Raczyńskich.

Proweniencja zachowanych egzemplarzy została ustalona na podstawie znaków własnościowych znajdujących się na poszczególnych jednostkach bądź notach proveniencyjnych informujących, iż pochodzą z dawnego zasobu z lat 1934–1938 ze zbiorów Zygmunta Skórzewskiego z Czerniejewa³⁸ (nie wszystkie rękopisy są znakowane). Na dwóch rękopisach z Lubostronia³⁹ widnieje pieczęć okrągła: dołem łukiem napis LUBOSTROŃ, w środku skrzyżowane litery LS [Leon Skórzewski], nad którymi umieszczona została korona z dziewięcioma pałkami. Otok perełkowy. W materiałach z Czerniejewa występują trzy rodzaje okrągłych pieczętek:

1. SIGIL:BIBLIOTH.ORDIN:RADOMICE:CZERNIEV-is
2. BIBLIOTH:ORDIN:RADOMICE:CZERNIEVIS
3. SIGIL:ORDIN.RADOMICE:CZERNIEVIS

Żaden rękopis oraz starodruk nie posiada ekslibrisu. Depozyt miał specjalny ekslibris (z 3 herbami: Skórzewskich Drogosław, Raczyńskich Nałęcz i Miasta

³⁶ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3611, k. 26–27; APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3612, k. 30.

³⁷ APP, *Akta Miasta Poznania z l. 1803–1939*, rps 3617, k. 9. Informacje dotyczące depozytów zostały w okresie międzywojennym ogłoszone drukiem; zob.: Sprawozdanie Zarządu Stoł. Miasta Poznania za czas od 1 kwietnia 1932 do 31 marca 1933, Poznań 1933 s. 23–25; Sprawozdanie Zarządu Stoł. Miasta Poznania za czas od 1 kwietnia 1933 do 31 marca 1934, Poznań 1934, s. 21–23; Sprawozdanie Zarządu Stoł. Miasta Poznania za czas od 1 kwietnia 1934 do 31 marca 1935, Poznań 1935, s. 22; Sprawozdanie Zarządu Stoł. Miasta Poznania za czas od 1 kwietnia 1937 do 31 marca 1938, Poznań 1938, s. 26–27.

³⁸ BR, rps: 606–623, 1119, 1459–1465, 1558, 1559, 1682, 1683, 1700, 1701, 1764, 1786, 1832, 1934, 1938, 1985, 1986, 2675.

³⁹ BR, rps 606 i 1934.

Poznania), który zawierał następujący napis⁴⁰: „Depozyt Hrabiów Skórzewskich z Czerniejewa w Bibliotece Raczyńskich”.

W wyniku podjętych poszukiwań ustalono, iż 40 rękopisów pochodzi z księgozbioru lubostrońskiego i czerniejewskiego⁴¹.

Rękopisy

A. z Biblioteki w Lubostroniu⁴²

1. Jan Smolik, Fraszki, pieśni, ody.
2. Notatki i wypisy z literatury polskiej i obcej, głównie francuskiej.

B. z Biblioteki w Czerniejewie

3. Acta Manualia Des Justitz Comissarius Gelinek als Mandat. Des Herren Grafen Friedrich von Skorzewski zu Margonin c. Die Ignaz von Gockowski'sche Liquidations Masse wegen einer torderung von 19515 t. nebst Zinsen angefangen am 18 ten Juney 1806.
4. Acta Manualia Des Justitz Comissarius Gelinek des Mand. Des H. Grafen Friedrich v. Skorzewski c. Den Ignacz von Gockowski wegen Sicherheitsbestellung in betreff der auf die kaufgelder von Turzyn... am 10 May 1805.
5. Acta Manualia in Sachen des Starosten v. Mycielski c. den Grafen v. Skorzewski betreffend Monita gegen die Bezahlung der Kaufgelder von Szubin und Rückzahlung.
6. Acta Manualia in Sachen des Starosten v. Mycielski /Johann Nepomucen/ – klägers wieder den Grafen v. Skorzewski zu Szubin die Nutzung von Szczuczyn betreffend /1/, Wyrok Królewsko-Pruskiego Sądu Ziemskiego w Poznaniu w sprawie: Masa upadłościowa po Janie Nepomucenie Mycielskim przeciw rotmistrzowi Józefowi Ottonowi Lipskiemu z Uzarzewa /2/.
7. Acta Manualia in Sachen des Starosten v. Mycielski zu Turzin wieder den Grafen v. Skorzewski zu Szubin wegen Holzung in den Szubiner Waldungen.

⁴⁰ Art. o znakach własnościowych i ekslibrisach Skórzewskich w przygotowaniu do druku.

⁴¹ Ogólna ilość jest zbieżna z podaną przez Izabelę Mrugasiewicz- zob. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce. Przewodnik*, oprac. D. Kamolowa przy współ. K. Muszyńskiej, Warszawa 1988, s. 205.

⁴² Podano tylko te rękopisy, na których widnieją pieczętki z Lubostroń. Z tego miejsca zapewne pochodziły i inne, jak np. Akta manualne Fryderyka Skórzewskiego. Część materiałów z Lubostroń do Czerniejewa przewiózł w okresie międzywojennym Zygmunt Skórzewski. Akta manualne pochodziły prawdopodobnie z archiwum rodzowego.

Ekslibris depozytu hrabiów Skórzewskich w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu (proj. Witold Wietrzykowski). Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław, Gabinet Grafiki, Zbiór Z. Klemensiewicza, sygn. I. ex: 4207 (rep. Andrzej Niedźwiecki)

8. Adam Marcinkiewicz, Tractatus de angelis é de actibus humanis.
9. Akta manualne Fryderyka Skórzewskiego z Szubina przeciw Janowi Nepomucenowi Mycielskiemu w sprawie Szczuczyna.
10. Akta manualne procesu hr. Fryderyka Skórzewskiego przeciw wierzycielom Jana Nepomucena Mycielskiego.
11. Album pieczęci klasztorów śląskich.
12. Bernard Gutowski, Cursus totius philosophiae Aristotelicae.
13. Carl des Grossen und Rolands Leben... von Johann Turpin.
14. Cronica von Glogau.
15. 4 [cztery] kazania i przemówienia łacińsko-polskie w Krakowie spisane z r. 1738/39.
16. Dziennik podróży w części Niemczech w roku 1843 odprawionej przez Zygmunta Skórzewskiego.
17. Ignacy Stanisław Michał Kozanecki, Eloquentia czyli zasady wymowy polskiej objaśnione przykłady.

18. Extrait de la „Philosophie de la nature” par Raymond Skórzewski.
19. Kazania na święta całego roku.
20. Kwerenda z dzieła wydanego przez Antoniego Zygmunta Helcla w r. 1856 w Warszawie pod tytułem: Starodawne prawa polskiego pomniki.
21. Liber primus magistri sententiarum seu prima pars theologiae scientiae de Deo Trino et Uno in via et principis doctoris subtilis.
22. Materiały historyczno-literackie z lat 1702–1750 dotyczące głównie spraw publicznych w Polsce.
23. Notatki francuskie o różnych krajach europejskich Rajmunda Skórzewskiego.
24. Notatki o Litwie i Wilnie Rajmunda Skórzewskiego.
25. Notes sur la vie et les ouvrages de Stanislas Trębecki. Niektóre myśli w przedmiotach filantropii zastosowane do Kraju Polskiego.
26. O machinie czyli silni drzewa wyrrywającej.
27. O zabezpieczeniu przeciwko nieszczęśliwem wypadkom wraz z projektem do ulżenia podatków przez dr J. C. D. Zimmermana.
28. Pensées et maximes de Thucydide traduites en français par Raimond Sk.[órzewski].
29. Quaestia et responsa theologica in partem III doctoris Angelici D. Thomae de Aquino de sacramentis in genere et III-bus in particulari nempe de baptismo, confirmatione et eucharistia /1/. Tractatus theologico-scholastici in III partem Doctoris Angelici de poenitentia, extremi unctione ordine et matrimonio /2/.
30. Réflexions et sentiments affectueux d’une àme pénitente sur les sept psaumes à la pénitence copiés à Nancy par Cosler en 1718.
31. Rozprawy teologiczne wg św. Tomasza z Akwinu wygłoszone w Konwencie O.O. Reformatorów w Poznaniu w 1749 r.
32. Różne adnotacje względzie użytecznym czynione od roku 1810. Notatnik Rajmunda Skórzewskiego.
33. Różne notatki i wypisy Rajmunda Skórzewskiego.
34. Różne notatki Rajmunda Skórzewskiego.
35. Rys życia... Jana Lipskiego generała Wojsk Polskich.
36. Silva rerum Skórzewskich.
37. Silva rerum. Zeszyty do ćwiczeń rachunkowych po niemiecku; wypisy z literatury polskiej, odpisy listów, żarty i piosenki studenckie.
38. Słowniczek W. Skórzewskiego do Curtiusa Rufusa.
39. Tablice synchronistyczne Rajmunda Skórzewskiego do historii Francji i Polski.
40. Wypisy i notatki francuskie z historii literatury.

Wśród zachowanych rękopisów przeważają luźne karty, ale też są fascykuly, oprawne w niebieski karton, tekturę, pojedyncze egzemplarze w pergamin, skórę czy półpłótno. Na niektórych przetrwały numery sygnatury dawnej biblioteki czerniejewskiej, np. na *Rozprawach teologicznych wg św. Tomasza z Akwinu wygłoszonych w konwencie OO Reformatów w Poznaniu w 1749 r.* widoczna jest stara sygnatura o nr 1555. Na grzbiecie przetrwała przyklejona zielona kartka z czarnym napisem: Theologia Dogmaticz. Podobna karta, z napisem Questiones Theologica i nr 1554, widnieje na rękopisie posiadającym obecnie sygnaturę nr 1985, zawierającym wykłady jezuitów wrocławskich z lat 1713–1714.

Na pochodzących z XVIII w. *Kazaniach na święta całego roku*, widnieje pierwotna sygnatura na grzbiecie książki oraz fragment zamalowany pomarańczową farbą i czarny napis 198 D. Trafiła ona do księgozbioru czerniejewskiego z któregoś z klasztorów. Na tym egzemplarzu zachowana została druga sygnatura, czerniejewska o nr 1536 (na naklejonej kartce białego papieru). Na rękopisie Ignacego Stanisława Kozaneckiego *Eloquentia czyli zasady wymowy polskiej objaśnione przykłady*, na grzbiecie napisano zasady wymowy i nr 1538 starej sygnatury biblioteki czerniejewskiej. Przykłady te świadczą, iż księgozbiór czerniejewski był porządkowany. Prawdopodobnie jest to wynik pracy ks. Ignacego Polkowskiego⁴³, który skatalogował prawie ¼ księgozbioru (ok. 12 000 dzieł)⁴⁴.

Niektóre książki i rękopisy pochodzą z likwidowanych przez zaborcę klasztorów, stąd ich dawne sygnatury i znaki własnościowe. Przykładowo z konwentu O.O. Reformatów w Wieluniu pochodzi rękopis Bernarda Gutowskiego *Cursus totius philosophiae Aristotelicae; z poznańskiego konwentu tychże zakonników Liber primus magistri sententiarum seu prima pars theologiae scientiae de Deo Trino et Uno in via et principis doctoris subtilis*.

Na rękopisie *Fraszek* znajdujemy pieczętkę z Lubostronia i Czerniejewa. Jest to związane z zakupem przez Leona Skórzewskiego od swego krewnego Zygmunta Skórzewskiego siedemnastowiecznego rękopisu Jana Smolika, dworzanina Stefana Batorego. O tym, że do takiej transakcji doszło informuje odręczna notatka proveniencyjna sporządzona przez Ignacego Polkowskiego, następującej treści:

⁴³ Ignacy Polkowski (5 III 1833–27 VIII 1888), bibliofil, archiwaliusz i historyk. Od 1866 r. do 1877 r. przebywał na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego w dobrach Skórzewskich w Czerniejewie i Lubostroni. Opracował pierwszy w Polsce katalog inkunabułów *Dwieście najstarszych inkunabułów z Biblioteki Kapitulnej krakowskiej od r. 1462 do 1500*, Kraków 1887.

⁴⁴ B. Szulc-Golska, *op. cit.*, s. 241.

„Manuskrypt Jana Smolika nabył p. hr. Leon Skorzewski od p. hr. Zygmunta Skorzewskiego z Czerniejewa. Kto był ten Smolik pomimo szperań usilnych nic dowiedzieć się nie mogliśmy było ich dwóch braci Jan i Piotr[,] żyli w końcu XVI i na początku XVII wieku. Piotr był Dworzaninem Zygmunta III[,] wielce dowcipny pozostawił po sobie manuskrypt pod tytułem *Żarty Piotra Smolika*[,] który się znajduje w Bibliotece Os[s]olińskich we Lwowie.

Jan pozostawił obecny manuskrypt zawierający str. 148 którego treścią są fraszki pieśni- ody pastorelle itd.

Jak Piotra *Żarty*[,] tak fraszki Jana dotąd nie były ogłoszone drukiem i słusznie, gdyż swawolna myśl[,] która je ożywia, brudy[,] które są gęsto w nich rozrzucone, nie mogą wyjść na jawę bez obrazy przyzwoitości[.] Wśród grubych i tłustych żartów, wyrażań i wyrazów, wśród śmieci[,] że tak powiem[,] znajdują się tu i ówdzie niezłe rzeczy zasługujące na uwagę[,] jak np. *Ludes na pisma Joachima Bielskiego* st[r.] 37[,] do *Czytelnika fraszek* str.[.] 2. *Nagrobek Hołubkowi* i niektóre ody z Horacego⁴⁵[,] w których i wierności przekładu i poezji niewiele⁴⁶.

Cenny rękopis Jana Smolika jest bogato i pięknie ilustrowany. Oprawiony w półpłótno. Na grzbiecie złotymi literami zamieszczono napis „Smolik”.

Drugi rękopis pochodzący z Lubostronia zawiera notatki i wypisy z literatury polskiej i obcej. Pochodzi z ok. 1819 r. Za tą datą przemawiają podane na k. 49 informacje dotyczące rodziny Bonapartów, wycytane 30 lat wcześniej, w „Gazecie Berlińskiej”.

Najstarsze rękopisy pochodzą z wieku XVII. Przeważają jednak XIX-wieczne pisane w j. polskim, niemieckim, francuskim, łacińskim. Zawierają treści religijne oraz świeckie. Niektóre z nich można dokładnie datować. Np. na rękopisie *Dziennik podróży w części Niemczech w roku 1843 odprawionej przez Zygmunta Skorzewskiego*, autor podaje na stronie tytułowej datę swojego wyjazdu: Poznań d. 21 Czerwca [18]43 r.

Przechowywany rękopis *Pensées et maximes de Thucydide traduites en français par Raimond Sk.[ó]rzewski* został wydany drukiem we Wrocławiu w 1823 r. W materiałach znajdują się wypisy filozoficzne i różne notatki pierwszego ordynata na Radomicach- Czerniejewie Rajmunda Skórzewskiego. Przetrwały wykłady z pierwszej połowy XVIII w. jezuitów Jerzego Śleżina i Franciszka Hertziga, wygłoszone na wrocławskim Uniwersytecie Leopoldina. Na rękopisie *Einleitung in das Studium der Staatswissenschaften als Leitfaden für seine Vorlesungen ausgearbeitet vom Staatsrath und Ritter von Jacob*, zawierającym tłumaczenie

⁴⁵ Podkreślenia Ignacego Polkowskiego.

⁴⁶ J. Smolik, *Fraszki, pieśni, ody*, BR, rps 606, k. 1.

z niemieckiego na francuski, druku wydanego w Halle w 1819 r., na stronie tytułowej widnieje podpis Skorzewski⁴⁷. Acta Manuela Fryderyka Skórzewskiego, przechowywane pierwotnie w bibliotece lubostrońskiej, dotyczą m.in. spraw procesowych, gospodarczych, osobistych. Do cymeliów należy album dobrze zachowanych lakowych pieczęci klasztorów śląskich z XIX w., unikat w skali kraju.

Sporadycznie w rękopisach znajdują się druki, np.: pojedyncze strony gazet⁴⁸, odezwy⁴⁹ itp. Do rękopisu Rajmunda Skórzewskiego włączono Ustawy Towarzystwa Dobroczynności, wydrukowane w Wilnie w 1808 r. przez Józefa Zawadzkiego⁵⁰. Bywało i odwrotnie. Rękopis zawierający m.in. porady gospodarskie⁵¹, pochodzący z końca XVIII w., został wyjęty ze starodruku o dawnej sygn. IV Ph 25.

W Bibliotece Raczyńskich zachowane zostały starodruki pochodzące z Lubostrońia i Czerniejewa⁵².

Starodruki z depozytu Zygmunta Skórzewskiego w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu

- *Das Naues Testament* Rackow 1630. [E. XIII, 42].
- *Fabeln eines polnischen Fürsten durch einen Schul- und Ackermann in deutsche Verse gebracht*. Warschau, bey Peter Dufour, Königlichem Hofrath und Buchdrucker 1796, [E. IX, 688].
- *Neue Beschreibung des Königreichs Polen und Gross Herzogtum Luthauen*, [E. VIII, 284].
- *Principum et Regum Polonorum Imagines ad vivum expressae*, [E. XXII, 654].

Jeden starodruk – *Nowy Testament* wydany w języku niemieckim w Rakowie posiada pieczętkę z Lubostrońia. Na pozostałych widnieją znaki biblioteki ordynacji czerniejewskiej. Dzieło P. Doufura zawiera tłumaczenia bajek Ignacego Krasickiego. Kolejna pozycja, wydrukowana w połowie XVII w., podaje

⁴⁷ BR, rps 3853.

⁴⁸ Np., BR, rps 2675, k. 101.

⁴⁹ *Ibid.*, k. 56–57, *Odezwa do publiczności wileńskiej Towarzystwa Dobroczynności z 23 maja 1808 r.*

⁵⁰ *Ibid.*, k. 44–45.

⁵¹ BR, rps 1938.

⁵² BR, sygn. 52 I, 53 I, 172 I, 930 III.

opis Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Interesujące grafiki miedziorytnicze, przedstawiające wizerunki królów i książąt polskich, posiada Principum et Polonorum Imagines ad vivum expressae. Mylius Arnold dedykował dzieło kardynałowi Jerzemu Radziwiłłowi. Starodruk zaopatrzony jest w dopisek: „Załuski powiada w swej bibliotece[,] że dzieło wydał Mylius Arnold[,] gdzie indziej o tem wyczytać nie zdarzyło mi się”. Być może autorem notatki jest Ignacy Polkowski. Na stronie tytułowej nazwisko, prawdopodobnie pierwszego właściciela, skutecznie zostało zamazane atramentem.

Z przeprowadzonych poszukiwań wynika, iż w latach 1932–1938 Zygmunt Skórzewski przekazał część swoich zbiorów Bibliotece Raczyńskich. Jego depozyt należał do największych, spośród wszystkich złożonych. W sumie obejmował ponad 6 tys. dzieł w ok. 11 tys. tomach i zeszytach. Niestety nie zachował się spis tytułów, który by pozwolił bliżej określić rodzaj i charakter złożonego daru. Jedynie liczbowo udało się określić wielkość depozytu, którego wartość musiała być znaczna. Obecnie z biblioteki rodowej w Lubostroni i ordynackiej w Czerniejewie przetrwało co najmniej 40 rękopisów i 4 starodruki. Liczba ta może wzrosnąć w wyniku dalszych badań proveniencyjnych.

ABSTRAKTY – ABSTRACTS

Hieronim Kaczmarek: Libraries in Ancient Egypt

The notion of a “library” in relation to the reality of Ancient Egypt has to be dealt with rather conventionally. There is no doubt, however, that the ancient Egyptians collected documents and various written texts in places specially designed for the purpose, that they systematized them in some defined, though not known today, order, and that, though on a very limited scale, made them accessible to others. Those specially designed places, in which documents written on hide or papyrus were collected, were called “scroll houses” or “Houses of Life” and, in a most general way, fulfilled the basic function of libraries – preserved the legacy of the past. With time, libraries started to attract people interested in written word and become individual centres of spiritual and cultural life.

Małgorzata Idczak: Books from the press of the Manutius book printing family in Poznań University Library holdings

The University Library prides itself on having a valuable book collection of early printed books from the Italian Manutius press, which operated in 15th and 16th century. The collection encompasses 31 titles in 38 volumes, including one incunabulum. The latter includes 17 the so-called Aldines, i.e. the publications that came from the press of Aldus Manutius (or Aldo Manuzio) and his immediate heir, Andreas Torresan de Asula, between the years 1499 to 1534. The remaining 21 books were published in the years 1534–1590 by the descendants of the Venetian printer, Paul and Aldo II.

The catalogue of the old books reflects the abundance and versatility of the output of this Venetian printing establishment with published works as diverse as the interests of his day. These included Greek and Latin classical texts as well as contemporary secular and religious writings. The publications, finely annotated, also provide many creative and innovative solutions in typography, styles and the rules of publishing. These, in the main, determined the special position and significance of the cultural role of Venetian early printed books and their concurrent popularity.

Poland was also within the range of the influence of this Venetian printing house. Here in this country, copies of the books that had a type designed after the Italian cursive script, the so-called Aldine type, were met with favourable reception and many of them have survived until our times. The copies of Aldine books from the Poznań collection will remain the tangible evidence of the role of Aldus Manutius and his heirs in propagating the cultural substance of the Ancient world and in, more broadly speaking, the field of the development of Renaissance culture.

Ryszard Nowicki: A Section of the collection of the Skórzewski Family Library in the Raczyński Library

Private estate and family libraries that belonged to Polish landed gentry are definitely over. The WWII and the events of the times that followed made devastating blows to their holdings. Much of them has been irrevocably lost being either devastated or plundered. Some have survived only in parts. Private libraries often had precious items. The collections, often gathered for centuries, frequently included valuable manuscripts, old books and incunabula, and periodicals.

Count Zygmunt Skórzewski, 4th lord of Radomnice-Czerniejewo, was, until 1939, the owner of two sizeable libraries, namely that of the family and that of the estate. The former was established by count Fryderyk Skórzewski at Lubostroń at the beginning of the 19th c. The latter, the Czerniejewo library, was initially that of the family, and, in 1855, was transformed into the estate library. Towards the end of the 1920s, the Lubostroń book collection numbered about 20,000 volumes, while that of Czerniejewo amounted to about 50,000 volumes.

Between the years 1932 to 1938, Zygmunt Skórzewski handed over some of his collections to the Raczyński Library in Poznań. His deposited collection was one of the biggest among all others deposited within the library. In all, it encompassed over 6,000 titles in about 11,000 volumes and issues. Only few of those items, which were handed over to the Library and made accessible to the public at the time, have survived until our times. The fire of 1945 devastated the collection. Not even the list of all the items of the collection, which might help establish in a more detailed way the substance and the nature of the vested gift, has survived. Only the numerical amount of the collection, whose overall worth must have been really great, has been established. The origin of the survived items has been established on the basis of ownership marks and provenience notes. Currently, there are at least 40 manuscripts and four old books from the family library at Lubostroń held at the Raczyński Library. This number, however, might be soon bigger due to the relevant on-going research.

Ewa Wichlińska: Czajkowski in Wielkopolska between 1832 to 1863

The sketch describes the presence of Michał Czajkowski in the papers and magazines of the Wielkopolska region (Greater Poland) in the period between the two Polish national uprisings. Czajkowski, writer, soldier, political activist, a figure slightly forgotten today, was in his time a very popular man of letters and the bulk of his literary output was available to readers through the regional press. It was in the weeklies of the region, and then in the regional publishing houses, that many of his texts were published for the first time. Czajkowski managed to get in close contact with influential people of the cultural life of the region and his books were in high demand and in standing offer in all larger and more important bookshops and libraries. The present paper traces and describes the said liaisons. This particular relationship was possible to happen due to the imagination, intuition, and energy of Poznań-based journalists, booksellers, and publishers. It was thanks to them that this region was transformed into a kind of platform between Poland and Polish exiles and expatriates. No wonder that this period, and the data collected and presented in the sketch prove it unequivocally, is called a "golden era" in the cultural life of the region.

Danuta Wańka: Kalisz printing industry until 1914

The article presents the history of Kalisz printing industry between the years 1603 to 1914, i.e. from the first edition of *Rome's catechism* printed in a Kalisz-based press, through the fortunes of other printing establishments in the 17th and 18th centuries (incl. those of Wojciech Gedeliusz, Jesuits printing house, and His Majesty's printing house), to the most important printing establishments of the 19th century and the beginning of the 20th c. – K.W. Mehwald's, K.W. Hindemith's, and J. Radwan's. Publishing activity of other publishing houses of the town is also discussed, including those of J. Poleski's, F. Krotoski's, T.J. Jenisz's, M. Schindele's, J. Mroczek's and B. Szczepanikiewicz's. The aim of the author was to clearly and consistently present not only the output and service to the town rendered by particular printing houses, but also to draw attention of the reader to their subsequent fortunes in relation to different political,